

۲۰۲۶۹۱۹

تن‌بارگی در عهد صفویه

زهد روحی

تن بارگی در عهد صفویه

زهره روحی

ناشر: نشر انسان شناسی

طرح جلد: مهناز شاه‌علیزاده

چاپ اول: بهار ۱۳۹۸

تیراژ: ۱۰۰۰

قیمت: ۲۵,۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۵۲۶-۰-۵

نشانی: تهران، خ انقلاب، روبرو، ر.ب ا.لی دانشگاه تهران، پاساژ فروزنده، ط ۳، واحد ۵۰۷

تلفن: ۶۶۴۶۰۳

کلیه آثار منتشره این انتشارات در جهت ایجاد فضایی ازاد علمی و نظر شخصی نویسندگان محترم آن است و لزوماً مورد تأیید نشر انسان شناسی نیست.

سرشناسه: روحی، زهره، ۱۳۳۶ -

عنوان و نام پدیدآور: تن بارگی در عهد صفویه / تألیف زهره روحی.

مشخصات نشر: تهران: نشر انسان شناسی، ۱۳۹۷.

مشخصات ظاهری: ۱۶۵ ص.

شابک: ۹۷۸-۶۲۲-۹۵۵۲۶-۰-۵

موضوع: ایران -- دربار و درباریان -- تاریخ -- قرن ۱۰-۱۲ ق.

موضوع: Iran -- Courts and courtiers -- History -- ۱۸-۱۶ century

موضوع: لواط -- ایران -- تاریخ -- قرن ۱۰-۱۲ ق.

موضوع: Sodomy -- Iran -- History -- ۱۸-۱۶ century

موضوع: ایران -- تاریخ -- صفویان، ۹۰۷ - ۱۱۴۸ ق. -- جنبه‌های جامعه‌شناختی

موضوع: Safavids, -- History -- ۱۵۰۲-۱۷۳۶ -- Sociological aspects

رده بندی کنگره: ۱۳۹۷ ۹ت۹ / ۱۱۷۶ DSR

رده بندی دیویی: ۹۵۵/۰۷۱

شماره کتابشناسی ملی: ۵۵۹۵۴۹۹

فهرست

۷.....	مقدمه: تن‌بارگی به منابه هنر یا: تقلید قدرت / ناصر فکوهی
۱۵.....	مقدمه
۱۹.....	کالبد‌های اخته شده و ظهور عدم‌الایمان به منزلهٔ نسبیّت سوم
۴۹.....	روسیان در قلمرو عمومی
۶۱.....	هستی‌شناختی تن‌کامگی
۹۱.....	«بازار»، عرصهٔ لذّت و تن‌کامگی شاه عباس صفوی
۱۰۹.....	مفتون‌سازی بدن جنسی، به منزلهٔ کالایی فاخر
۱۲۳.....	دربار متأخر؛ زشتی و کراهت تن‌بارگی
.....	«منزلت اجتماعی»، انگیزهٔ مقاومت روسپیان مخفی کار، در برابر عرصهٔ تک‌ساختی
۱۳۷.....	قلمرو روزمره
۱۵۱.....	«لذّت و خلسه»، دو رکن اساسی در هنر نقاشی عهد شاه عباس صفوی
۱۵۳.....	جمع‌بندی
۱۶۱.....	منابع
۱۶۵.....	نمایه

مقدمه:

نبارگی به مثابه هنجار بازتولید قدرت

مطالعات مردم‌نگاری قرن بیستم امام جوامع انسانی موجود را زیر پوشش خود قرار داده‌اند. افزون بر این مطالعات، پژوهش‌های باستان‌شناسی انسان‌شناختی، باستان‌شناسی، فشارشناسی جانوری و شاخه‌های مرتبط در پژوهش‌های هنر و باستان‌شناسی و میراث غیرمکتوب بر سر یک امر جهانشمول در تمام جوامع انسانی شناخته شده، اجماع داشته‌اند. این امر آن است که این جوامع چه در موقعیت کنونی و چه در چشم‌اندازهای تاریخی قابل شناخت مستقیم یا غیر مستقیم خود، دارای چهار بُعد اساسی بوده‌اند: ۱- بُعد خویشاوندی با اشکال مشخص خانواده و زناشویی و روابط و رمزگذاری‌های جنسیتی و بین‌جنسیتی و خانوادگی؛ ۲- بُعد سیاسی با اشکال مشخص حاکمیت غیرمتمرکز یا متمرکز و دولتی، نظام‌های پایدار یا کمتر پایدار، موروثی یا انتخابی، مقتدر یا ضعیف حکمرانی؛ ۳- بُعد اقتصادی با اشکال مبادله و بازار و

کالاهای واسط و کالایی شدن یا خروج از حوزه های کالایی و نظام‌های ثبت حافظه ریاضی و محاسبه؛ و ۴- بُعد دینی با اشکال گوناگون متافیزیک و خداپرستی در قالب تک‌خداپرستی یا چندخداپرستی یا دوخداپرستی و یا پرستش و باور به متافیزیک‌های طبیعی یا انسانی یا آمیزه‌ای از این‌ها و نظام‌های نمادین و مناسکی ناشی از آن‌ها. بنابراین نمی‌توان جامعه‌ای را سراغ گرفت که این ساختار چهارگانه را در خود به شکلی از اشکال نداشته باشد. اما آنچه اهمیت دارد چگونگی تقاطع و تازگذاشتن‌های متقابل این ابعاد چهارگانه و حامل‌ها و مفصل‌بندی‌ها و سازوکارهای همسازی میان اجزاء و کلیت این ابعاد بوده و هست.

نگاه یک پژوهشگر و نگاه یک تحلیل‌گر که لزوماً همانگونه که دورکیم این دو را از یکدیگر جدا می‌کند بر هم انطباق ندارد، باید قاعدتا به دنبال آن باشد که بتواند همین سازوکارها را در قالب مطالعات موردی در زمان‌ها و مکان‌های مختلف بشکافد و به نتایجی برسد که بتواند به منطق تدابیر و ترازوهای اجتماعی در جهان امروز بطور مستقیم یا غیر مستقیم استناد. برای این کار، جز در موارد استثنایی و متفکران استثنایی، باید نکته‌ای اساسی را در نظر گرفت و آن اینکه نه آنقدر به موضوع نزدیک شویم که خطر فروافتادن کار در یک روایت مردم‌نگارانه توصیفی باشد، و نه آنقدر دور که سازوکارهای درونی و دقیق را از دست بدهیم و صرفاً ناچار باشیم به ساختارهای عمومی و لزوماً جهانشمول توجه کنیم.

آنچه در کتاب حاضر مورد پژوهش قرار گرفته، تقاطعی مشخص میان دو حوزه سیاست و خویشاوندی (یا در اینجا دقیق تر بگوییم روابط جنسی) بوده است. پژوهشگر برای درک رابطه میان این دو حوزه، و تداوم های اجتماعی و فرهنگی آنها در میان سایر گروه های انسانی از جمله فرودستان قربانی آنها، مقطع زمانی و مکانی مشخصی (اصفهان دوره صفوی) را انتخاب کرده است. با استفاده از اسناد و مدارک معتبر تلاش کرده، میانکشی های این دو حوزه و شرایط اجتماعی زمانه آنها را نشان دهد. روشن است که بحث بحث او در این کتاب، بر رویکرد پدیدارشناسانه استوار است. اما حداقل دو ویژگی در این کار می توان برشمرد که آن را به سبب کارهای محدود مشابه برجسته می کند. نخست آنکه فرایند تاریخ نگاری کلاسیک، که می توانست به یک مردم نگاری توصیفی از آن نوع که برشمردیم برسد، در اینجا شاید نه به طور کامل، اما تا حد زیادی به سود فرایند تاریخ نگاری مستندی از جنس آنان، کنار گذاشته شده است. مساله و هدف مولف آشکارا ورود به شناخت و تحلیل و ایجاد گفتمانی است که در آن بروشنی از قربانیان نوعی و سبب و سلطه جنسی دفاع شده و سازوکارهای آن را در دو سوی برابر به تصویر کشیده و تحلیل کرده است. بنابراین در اینجا باید از دامی که ممکن بود درون آن بیافتد، پرهیز کند. این دام آن بود که قدرت و سیاست به زندگی پادشاهان یا راس حکومت تقلیل یابد و روابط جنسی، صرفاً به بردگی و سلطه بر گروه های فرودست به سود گروه های فرادست. حال آنکه اندیشه هایی به

ویژه در باب روسپیگری، بدن و دگرگونی‌های آن، هنر و تاثیر متقابل رفتارهای جنسی و سیاسی بر یکدیگر، کار را دارای پتانسیل‌های زیادی می‌کند که البته باید در آثار دیگر خود وی یا دیگران تقویت شوند. به هر روی، در اینجا در همان حال که روایت تاریخی به مثابه پیرنگ اساسی حفظ شده، در هر دو حوزه قدرت و روابط جنسی، تلاش بر بازکردن موضوع و اولویت بخشیدن به آنچه می‌توانیم به آن نام «درآمدی بر تاریخ فرهنگی روابط جنسی» در دوره و زمان مربوط بدهیم، گسترش یافته است. ویژگی دوم کار در نگاه مدرن و نظری پژوهشگر در گفتمان و نوشتار، موضوع است که ولو نه به صورت مستقیم اما در قالب عمومی گفتمان او به مسئله همواره حضور دارد. وقتی میشل فوکو مفهوم زیست-سیاست را مطرح می‌کرد کاملاً واقف بود و بر این امر تاکید داشت که این فرایند یعنی بازتولید قدرت سیاسی از طریق طبقه‌بندی، نظم‌بخشی و هنجارمند کردن بیولوژی، انجام می‌گیرد. این روابط جنسی و کلی مرتفعیت زیستی به ویژه با محوریت بدن (مادی و ذهنی)، به کار فوکو فرآیند عمده و اساسی مدرنیته است که پایه‌های قدرت آن را در فالت به انحصار در آوردن نه فقط خشونت سیاسی، اقتصادی و دولتی و اجتماعی، بلکه همچنین خشونت جنسی و با مطلق کردن و درهم کردن تمام سازوکارهای اجتماعی در قالب‌های نظم و هنجارهای معیار و تنظیم‌یافته انجام می‌گیرد.

حال پرسشی مطرح است که در دوره‌های پیش‌مدرن و پیش‌سرمایه داری، آیا ما فاقد روابطی ساختاری از نوع آنچه فوکو

در فرایند زیست-سیاست مطرح می‌کند، بوده‌ایم؟ پاسخ مردم‌نگاران و انسان‌شناسان از قرن نوزدهم تا امروز، از جمله کلود لوی استروس (در مکتب ساختاری)، روث بندیکت و مارگارت مید (در مکتب فرهنگ و شخصیت)، برونیسلاو مالینوفسکی (در مکتب کارکردی)، موريس گودولیه (در مکتب انسان‌شناسی اقتصادی و مارکسیستی)، پیر کلاستر، جیمز اسکات (در مکتب انسان‌شناسی آنارشیستی) و فرانسواز هریتیه و فیلیپ دسکولا (در تارم مکتب ساختاری استروسی)... با پاسخ تاریخ‌نگاران و بهنجاری از ریشه‌های‌شان در لويس فبور و فرنان برودل و پيتر برک گرفته تا آلن کوربن، پاسکال اوری و روزه شانتیه به این پرسش نه تنها به یکدیگر نزدیک بوده است. و جالب آنکه آلن کوربن کتابی بسیار مهم با عنوان «فقر جنسی و روسپیگری در قرن نوزده» (۱۹۸۲) دارد که بسیار به مضمون کتاب حاضر نزدیک است اما در آن جهان روسیان مرکز اصل حرکت پژوهشی و تحلیلی بوده است. در رریکر تاریخ فرهنگی جدید پرسشی اساسی مطرح است و آن اینکه به صورت خلاصه و موجز هر چند می‌توان انطباق تراکم سیاسی با تراکم جنسی را به صورت یکی از جهانشمول‌های نظام‌های سیاسی - اجتماعی در تمام جوامع در نظر گرفت و دلیل این امر نیز کاملاً روشن است زیرا غذا و زن دو عامل اساسی ناگزیر و ضروری برای بازتولید موجودیت انسانی و تمایز و سلسله مراتبی شدن انسان‌های برخوردار و فقرزده (ثروت غذایی یا ثروت جنسی) بوده‌اند، اما تمایل از خودبیگانه‌ساز به «انباشت ثروت» و

جستجوی وسواس‌آمیز برای لذت جنسی از طریق «چند همسری» (یا تعدد و تنوع شریکان و رفتارهای جنسی) و پیوند درد و لذت در این میان را باید فراتر از دلایل روانی یا روانکاوانه (فرویدی - لاکانی) در ساختارهای نمادین و ضروری برای تولید و بازتولید اصل جامعه‌بودگی جامعه جست. در حقیقت همه روایت‌های بی‌رحمانه سوءاستفاده‌ها، بهره‌کشی‌های اقتصادی و جنسی انسان‌ها از یکدیگر و فشار آن‌ها به صورت مستقیم و غیر مستقیم از این راه بر طبیعت که پس از مدرنیته و ظهور سرمایه داری در دولت سیاسی مدرن و عقلانیت بوروکراتیک هرچه بیشتر دموکراتیزه شده، در انسان‌ها درونی شدند و گسترش یافتند، پیش از این نیز در روندی از خودتنظیم‌کنندگی در تقابل نخست، هدف ممکن‌شدن جامعه به مثابه سازمان‌یافتگی سلسله‌مراتبی و تقسیم نابرابر امتیازات مادی را دنبال می‌کرده‌اند.

از این رو کتاب حاضر، این روش را داشته است که از درغلتیدن در روایت‌های هرزگی، بیرون کشیدن یک روایت تاریخی منطقی، اجتناب کرده و با رویکردی پدیدارشناسانه نشان‌داده که سازوکارهای انباشت ثروت و لذت جنسی چگونه در دورانی از فروپاشی و انحطاط نظام سیاسی و اجتماعی با یکدیگر پیوند خورده‌اند. خواننده تیزبین می‌تواند این امر را در جای جای کتاب ببیند که چطور درک تن‌بارگی را باید از باقی ماندن صرف در دو حوزه روایت اخلاقی / ضد اخلاقی و روایت تاریخی / اسنادی خارج کرد و تلاش نمود آن را به سطح

درک سازوکارهای تداوم جامعه‌شناختی رسانند. موضوع به دلیل حساسیت - و در معنایی حتی تابویی بودن آن - برغم دشواری کار نویسنده، با توجه به اشراف ایشان به حوزه نظری کار خود، به خصوص در زمینه نظریه‌های جدید مدرنیته توانسته است زبانی به دور از وسوسه‌گری‌ها و ماجراپروری و جذابیت زینتی‌های اگزوتیستی داشته و با یک نگاه علمی و زبان شیوا، موضوع را پررنگ‌تر دهد. هم از این رو کتاب خانم روحی را می‌توان یکی از نخستین آثار در زمینه انسان‌شناسی و تاریخ فرهنگی جنسیت در ایران دانست که البته پیشینه‌های ارزشمندی چون کار خانم افسانه نجم‌آبادی «زنان سیلو و مردان بی‌ریش» (۱۳۹۸) و یا کار ویم فایر «تاریخ روابط جنسی در ایران» (۲۰۱۰) را از یاد نبرده‌ایم اما به نظر می‌آید که ما از جنس متفاوتی هستیم که در اینجا وارد بحث آن‌ها نمی‌شویم. مطالعات دیگری نیز در ایران با عنوان «شاهدبازی» و از این قبیل در حوزه ادبی انجام شده که از آن‌ها نیز باید یاد کرد. اما این کتاب را می‌توان همچنین به مثابه یکی از معدود آثاری تلقی کرد که در حوزه تاریخ فرهنگی بدن در زبان فارسی نوشته شده‌اند و گستره موضوعی آن هنوز تقریباً دست ناخورده باقی مانده است. این کتاب به این دلایل و به دلیل غنی شدن هر چه بیشتر نگاه انسان‌شناسی از درون به فرهنگ تاریخی و تداوم آن در فرهنگ مدرن ایران ارزش قابل توجهی دارد که بدون شک باید از آن قدردانی کرد. و البته روشن است که باید کتاب را تنها درآمدی بر موضوع به شمار آورد که نیاز به ادبیاتی بسیار گسترده در آن

وجود دارد زیرا یکی از مهم‌ترین بخش‌های زندگی انسان را از ابتدا تا امروز تشکیل می‌داده و در چشم‌انداز قابل تصور تشکیل خواهد داد.

ناصر فکوهی

استاد انسان‌شناسی دانشگاه تهران

مرداد ۱۳۹۸

www.ketab.ir